नं: १२४-घ

गणसूत्रविचारे नकमतपरि-

आकार: पत्राणि १०

नं: १२४

गङ्गास्तत्त्वविचारे[illegible]मतपरिष्कारः

पत्राणि १०

१२४

सं. १२५-घ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१५१

ग-न-प-
६
6

पदंप्रतिमसाराजानंदृशोयतेभवतावराजाभमैर्वाकप्पमत्रात्मनेपदम्न एकस्यरोगस्यरागादिविति
स्मपरस्मशिाचश्मातिदकोरमतरस्पामितिस्मवंस्पभाभाविरोधात् एकस्य भ्रावानस्य दृशेः
स्मपरस्मचुरापभिवादिमकातिकहतभरापंतस्प तस्मानितसरापतत्वेनारापतत्वेनारापता
वस्पाभावइतिभाष्यार्थः एकस्येतादेर्भतेइत्वाहिशोबपरशोनव्याख्यानेतनभाष्यस्वरसा
नुगुराम् किंच कर्मकर्तृत्वात्तिद्भाभितिमध्यमप्रघट्टकविरोधएवनास्ति स्मरापंतावस्था
स्पकर्मत्वावच्छेदेनरापेतेकर्तृत्वसम्बन्धरापतकर्मातिरिक्तकर्माभावे सेतत्स्वत्रप्रवृत्तोनिमि
त्तत्वेनपप्याश्रुतवार्तिकभाष्याभ्यांमध्यमप्रघट्टकस्याभ्यंस्तत्वपाऽकर्मकाणामेवेतद्दृशाह
रणात्वंभवप्रभानेनाचार्यदृशोपेनकर्मकर्तृत्वात्तिद्धामित्युक्तेपकृत्विरोधात्नेहसर्वत्वमस्पस्व
स्यावंकाराभ्यांगार्थ्योंतिवार्तिकवलेवसमाधायपुनरशोकर्मरागारोाकर्तृत्वएवात्मनेपदंप

रामः
६

यस्मात्तेषां तु कर्मरोगारोगौ कर्तृत्वेन गणपति गणाः स्वयमेवस्मारो मामभूदिति नियमार्थमि
दमाशंक्याहेतुमस्मैरेवग्रहणमात्रेऽतितत्समाधानाथानेइति प्रतिषेधसमर्पणापेद
मिताशंकाबाधानर्थाकानां कर्तृत्वस्य भावकालामत्र कर्मवद्भाववैसेवामाभेनिषेधसेवफला
भावइतितत्समाधत्ते नोभयमप्रवट्टक इति कस्माद्विरोधः एतदंते नमधममप्रवट्टकेन कर्म
वद्भावासिद्धस्तत्रैवेषु पूर्वमिताक्षरायां पर्देशी पशंकायां प्रपातबाधानविषये कर्तृत्वस्य भावकला
दर्भाभेनिषेधवेपूर्वं न पाक कर्मवद्भावाभावाभिप्रायेण विषयेऽन्यात्मनेपदार्थमिदं सत्रमिताशये
माचार्येणाभवत्सेवजातीयकानामात्मनेपद मितिविधर्थमिदमित्युक्तं तीपमघट्टकेन तत्रै
वंजातीयकानामिमस्य कर्तृत्वस्य भावकाजातीयेनामितर्पः तज्जातीयत्वं च कर्मवद्भावाभावि
पाभत्वेन एवं च कर्तृत्वस्य भावक्रियस्य कालकर्मणामस्य सोढाहरणानीति ध्वनयतोदाहृते

ति=

ग.न.प. दर्शयते भृत्यान्राजेतीतिहृक् किञ्च कृत्रिमाकृत्रिमान्यतरकर्मशब्देन कारकग्रहणमे

७ वप्रयुक्तम् न च दर्शनादिहृक्रियाभिःक्रियाणात्र व्याप्यमिष्टतमत्वकृत्रिमकर्मत्वमेवेति वाच्य

7 म् एवमप्युभयोर्ग्रहणापत्तेः कर्मणाप्यमभिप्रैति स संप्रदानमित्यादौ कृत्रिमत्वाविशेषादुभयो

ग्रहणाद्वादिति तत्त्वम् न च कर्तरि कर्मव्यतिहारे इति सूत्रेऽपि कृत्रिमत्वाविशेषादुभयो

ग्रहणापत्तिरिति॥ वाच्यम् तत्रोभयोर्ग्रहणे कर्तरि व्यतीहार इत्यतोपतैव सिद्धे कर्मग्रह

णसामर्थ्यात्क्रियापाप एव ग्रहणमिति समाधानात् तस्मात् सामर्थ्यात्कारकस्यैव ग्रहणमिति

ठनंशकम् धातुवाच्यस्वनिक्रियापावच्छेत्तरंगत्वादिति केचित् एवं समाधानात् णारणावि

तत्र ठनसामर्थ्यम् सकर्तोनितत तापवाकेतसापवहीराणात् कर्मणाप्यमभीसंत्रापिकर्मणा रामः

संप्रदानसंज्ञावारणार्थं कर्मग्रहणस्यापरिहीणात्वेन सामर्थ्याभावादिति किंच कर्मणापम। ७

कं

भिप्रैति कर्तरि कर्मव्यतीहार इत्यादौ सर्वत्र क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति सूत्रकारशिक्षां कुर्वतो
वार्तिककारस्य कर्मशब्दः क्रियापर इति नाभिप्रेतम् तथा चेशोरणाविति सूत्रेशोरात्मनेपदविधा
नेऽप्राप्तस्य कर्मणस्सूत्रेणोपलब्धिरिति वार्तिकेऽपि कर्मशब्दः क्रियापरो नेति कर्मान्तरनिवृत्ति
परमेवेदं वार्तिकमिति सिद्धम् तत्र हि वक्तव्ये न वक्तव्यमित्यादिना तत्प्रत्याख्यानपरे वाक्यभे
देन भाष्यकृता दर्शिते सौत्रे द्वितीयवाक्येऽपि कर्मपरत्वमेव माप्नम् क्रमप्राप्ती सिद्धिरीतासमान
क्रियात्वप्रदर्शकेन द्वितीयवाक्येन कर्मान्तरनिवृत्तिपरस्य वार्तिकस्य प्रत्याख्यानासंगतिः तस्मा
त्कर्मान्तरनिवृत्तिपरमेवेदं द्वितीयवाक्यमिति भाष्यसम्मतो नवीनप्रदर्शितमार्ग एवोज्ज्वल
इति संक्षेपः एवकारश्चावधारणम् तच्चैणिबांपः स्पर्शः स एव वा प्राविसाहोणिपवोवृत्तिस्प
र्शान्यस्पर्शानधिकरणासमभिव्याहृतत्वापर्वृत्तिलप्रकारकज्ञानरूपं स्पर्शविशेषणानाम् तस्य चा

ग.न.प.
८
8

वधारणत्वेन बोधविषयतेत्याचावधारणविशेष्यः सशोभापुष्पतिरितिबोधोपपत्त्याऽरौ

पक्रमेतद्देवरणाविति वा कोपपराणं तावस्यास्य कर्मस्य कर्मानधिकरणशिवृत्तित्वप्रकारकज्ञानस

रूपस्तवधारणामेव बोधस्य कर्मविशेषणाम एवं चाकावधारणविशेष्यभूतकर्मेति बोधः

पतच्छुद्धपारूपाहानं लभीष्टादेश्यविधेयभावमतिपत्तर्यम नन्वेवं निवृत्तमेघराच्चतुर्थ

कल्पापामध्यारोपितमेघराततोपकल्पापाचात्मनेपदाप्रसंगः शिववृत्तिकर्मणोऽभावादिति चेत्।

अत्राहुः निवृत्तमेघराच्चतुर्थकल्पाणां समानेधातौ कर्मस्यक्रियपातत्वात्क्रियकत्वस्य कर्तरि

सत्वात्कर्मवद्भावेनात्मनेपदसिद्धिः पकविरोगात्तनभवतः शिवश्रीतिवार्त्तिकेनतन्निषेधात्।।

अध्यारोपितमेघराततोपकल्पापांतनभवेत्सवात्मनेपदम् समानधातौ कर्तुः कर्मस्याक्रि

पकत्वाभनेव कर्मवद्भावाभावेः शिववृत्तिकर्मणोऽभावेनरोगरणावस्यसापयतीत्यत्र सकर्मकाराणा।

राम:
८

प्युदाहरणानीतिशेषः परेऽपि रेवार्थं तथा चाध्यारोपितमेव राहितीपकश्चैव प्रकृतसूत्रोदा
हरणं न तत्तीपकस्याकर्मकर्तृत्वात्सिद्धमिति प्रकृतसूत्रभाष्यमारोपितम् अन्यथा समानधा
तोकर्मस्य क्रियापाकर्तृत्वस्तुल्यक्रियकत्वाभावेन कर्मवद्भावाप्राप्तिः प्रकृतसूत्रस्यावश्य
कत्वेन तद्धेपर्यानवकाशात भाष्यस्यासंगतत्वापत्तिरिति पावद्धाधं साध्विति अपरे तु वेव
भोस्यसंहत्वाहावंसंभवात्पर्यकस्यात्येव शब्दस्य प्रसिद्धे पेटुत्तरमेव शब्दस्तत्पदार्थानां पदार्था
भावात्यवशाद्धार्थः सच समभिव्याहृतसमभिव्याहृतार्थविशेष्यमतः नेतत्साधारणतावस्यास्य कर्मान
कर्माभावोऽशाव तिष्ठदिति वाकार्थः नचारोपितावस्थायामस्य कर्मपदार्थाभावमात्रसेवकारार्थ
तथा प्रतीतेरसंभवइतिवाच्यम् एतच्छब्दाभ्यां तत्र व्यतिनिमित्ताक्रांततत्तदर्थाभावप्रतीतेपनोदा
बात् अतएव एतच्छब्दयोरुपादानमपि सार्थकम् एवंच यः स्पर्शः स एव वायाविसाहावप्य

मेवार्थः पृथिवीवृत्तिस्पर्शाभावो वायुवृत्तिरिति बोधात तच्छब्दोत्तरमेव शब्दप्रयोगे
ग.न.प. एवमेवाश्रयणात तद्रूपं च निवृत्तमेव राजाचतुर्थकल्पानामध्यारोपितत्वमेव स्यात् ततो प्रकल्पाना
९ म म्यात्तेनपदं निर्विवादम् सकर्मकाराजपदीति शेषेरेऽपि शब्दोपपत्त्या श्रुतस्वैव॥ सन्धिपो वि
9 भावपत्त्वमेतदेतत्त्वं स्यभावेदर्शयते भक्तानुराजास्मरयते सेनेवनगुल्मः इत्युदाहर
राप्रत्युदाहरणापादर्शनाद् अध्यारोपितप्रवराद्वितीयकल्पानामेवात्मनेपदं न तु तत्तो पक
ल्पानामिति प्रतीयते तथा च कर्मपदमावर्त्य तत्सन्निकृष्टावाचित्वं स्वीकृत्य तेरीणापाक्रियासे वच
ते रात्पते नोच्यते तिवा कांतेराध्रुपगमेष्युवकारे राधिकानबवे क्षिप्यते किन्तु न्यूनतैवेति
स्मादेव भाष्याद् अवगम्यते एवं च दर्शयते भवः न्यारोहयते हस्तीति कर्मप्रयोगराहतं कोम रामः ९
दीरस्य मत्युदाहरणा स्मरयति वनगुल्मइति मत्युदाहरणा च भाष्याविरुद्धमेवस्याद्दुः कोशश्री

साकर्मपदस्य क्रियापरत्वेन भाष्यवार्त्तिककाराभ्यामवर्णनाद्युक्तिविरुद्धत्वाच्चैवमुक्तेरयुक्त
त्वाच्चिन्त्यमेतत्॥ - गौरिति किमत्र प्राचार्याः कर्मणः कर्तृत्वाभावेन प्रथमकल्पापहोपाभावे
ऽपिनिवृत्तमेपणाद्वितीयकल्पापाद्यमारोहतीति हस्तीत्यादेहादेषदूतिवाच्यम्॥ अश्वरोपाक्रियापासा
रोचेत्तदात्मनेपदमित्युक्तावर्णाविसमापिश्रुतत्वेपिमण्डुरास्पावेरावारारासामस्तिवे
द्विवाहोभवतीत्युक्ते विवाहस्य वाराराशपधिकरणकलमतीतिवंश्स्यंतात्वात्मनेपदमती
तिलामेनेशारितिसमर्थमेव सर्वत्रोरणम्भवतीतिबोधनद्वारापर्वंविमतिबधबोधकमिति
तनप्रक्रम॥ अश्वगावकर्मकादित्यत्रोहेश्यतावच्छेदकावच्छेदेनविधेयान्वयस्यलोकसु
सतिसिद्धतया भ्यंतावस्यात्वावच्छेदेनाकर्मककलमतीतावंसतावियमानकर्मकेष्ववभवते
दृशपतेरजोतामाहावभाभेः अश्वगाविति किमदृशपंतिमवेमतन्म इति निवृत्तमेवणातत्तापकल्पा

ग.न.प. १०

10

र्यं क्रमे रोगो हेतुत्वारोपाद्धेतुभूरापन्नाद्धेतुमस्त्येमभवोमकैर्दंशोपतीतत्रमामृत कर्मनिष्प्रमयोज

कबाधारश्च ज्ञानविषयीभवनमेव रोगो चेहितितद्वर्ष्येमेव स्वरोगोपलक्रमेसकर्तेस्त्येकोकुत्रेताको

सायेभ्रमतासत्या पत्रात्मनेपदंतत्रैसर्वत्वाभात शिष्य्रहराससल्वेस्तैदैप्यर्थ्यात शिष्य्रहयावेप

र्यंलेतत्सेलभागुक्रमवेदितव्यम पतच्छटेपानिसमाकांक्षत्वातच्छाषक्षेपेमिहृसट्टत्सपि

मर्कर्मवातसंक्षेपः इति मन्त्रदेवविरचितोगनसत्त्वविचारेनवमतपरिष्कारः शिवाय नमः॥

रामः १०

गतत्सूत्रपरिष्कारः

ष्कार

